

A közös fogalmazástól az önálló munkáig

Gyakran elhangzik a megállapítás: Fogalmazást tanítani szép, de nem könnyű feladat.

Miért kíván megkülönböztetett tervszerű irányító tevékenységet a fogalmazás tanítása a többi tárgyak sorában?

A különbség elsősorban didaktikai síkon jelentkezik. Itt nem csupán arról van szó, hogy meghatározott egyirányú ismereteket nyújtunk, és azok alkalmazását a jártasság vagy készség fokára emeljük, mint pl. a számtan, nyelvtan tanításában. Az ismeret megértése, elsajátítása és alkalmazása a fogalmazás tanításában egyidőben több irányban fut, amelyet az 1962-es Tanterv tantárgyi feladata így jelöl: „A tanulók szóbeli és írásbeli kifejezőkészségének megalapozása, értelmi erőinek, különösen logikus gondolkodásuknak, alkotó képzeletüknek fejlesztése, elemi szerkesztési és stílusbeli ismeretek nyújtása . . .”

Ha a tantárgy didaktikai célját csupán az értelmi, esztétikai nevelés kapcsolatában vizsgáljuk is (az erkölcsi nevelés lehetőségeire most nem térünk ki), az alsótagozatos fogalmazástanítástól a Tanterv a következő eredményeket várja:

- a) Értelmi erőinek fejlesztésével tegyük képessé a gyermeket az életkorának megfelelő valóságreszletek önálló megfigyelésére és gondolati feldolgozására, képzeletének működtetésére. (Ez adja a fogalmazás tartalmát.)
- b) Megfigyeléseit, részismereteit megfelelő nyelvi formában, érthető és szemléletes módon tudja kifejezni. (Kifejező képesség fejlesztése.)
- c) Egyéni mondanivalóját (tartalom és forma) a szerkesztési alapismereteinek megfelelően a műfajok (elbeszélés, leírás) szabályaihoz alkalmazza.

Egyrészt tehát új ismereteket szereznek (szerkesztési, stílusbeli és műfaji), másrészt megfelelő gyakorlással, gyakorlati alkalmazással el kell juttatnunk a tanulókat

- a) az önálló anyaggyűjtéshez (megfigyelés, emlékezet, képzelet)
- b) mondanivalójuk elrendezéséhez
- c) és gondolataiknak megfelelő nyelvi formában való megfogalmazásához.

A megismerési folyamat fázisai a fogalmazás órán tehát párhuzamosan futnak, ugyanakkor a gyakorlás fázisában jelentkező konkrét feladatok a fokozatosság különböző szintjén vannak. (Pl.: az anyaggyűjtés már önálló, a szerkesztés, vázlatkészítés még közös.) Ez okozza a konkrét órák felépítésének egyik alapvető problémáját. A pedagógus által irányított közös munkától az önálló egyéni tevékenységig ugyanis a fokozatosság konkrét órákban és feladatokban — már előre differenciált skáláját kell kidolgoznunk ahhoz, hogy fogalmazástanításunk elérje tantervi célját. Feladataink bonyolultságát egyszerűsíthetjük a tanító számára, a „nehéz tárgyat” könnyebbé tehetjük, ha tanmenetünk elkészítésével egyidőben tematikus óratervet dolgozunk ki a fent jelölt tevékenységi formák fokozatos egymásraépültségében.

Az alábbi tanmenetrészlet e megfontolások alapján készült.

(Lásd a mellékelt táblázatot!)

	1. óra	2. óra	3. óra	4. óra	5. óra	6. óra
<i>Tananyag</i>	A leírás fogalma. Laci almája	Fog. gyak.: Erika könyve	A rokon értelmű melléknevek pontosabbá teszik leírásunkat. Fog. gyak.: A tavasz hírnöke	Az összehasonlításból eredő kifejezések széppé teszik leírásunkat. Fog. gyak.: Kati baba	Fog. gyak.: Az autóbusz	Fog. gyak.: Legkedvesebb játékomból
<i>Anyaggyűjtés</i>	Irányított közös megfigyelés a tanító kérdései alapján. (alakja, színe, húsa, magja stb.)	Közös megfigyelés előre megadott szempontok szerint (külsőjére, belsejére vonatkozóan)	Közös megfigyelés: részai és azok tulajdonságai. (a szempont nem részletező)	Egyéni anyaggyűjtés egy közös szempont szerint: Néhány tulajdonságát összehasonlítással fejezd ki!	Önálló anyaggyűjtés	Önálló anyaggyűjtés
<i>Az anyag elrendezése (vázlat)</i>	Készen kapott vázlat alapján 1. Miért hozta? 2. Milyen? (alakja, héja, húsa, íze) 3. Miért szeretjük?	Közös részletes táblai vázlat: 1. Hol tartja? 2. Milyen? (boríték, címke, lapok, belseje) 3. Erika ígérete	Közös táblai vázlat: 1. Az első virág 2. Tulajdonságai (gyökér, szár, levél, virág) 3. Nagyon szeretjük	Közös címszavas táblai vázlat: 1. Neve 2. Tulajdonságai 3. Kedvencünk	Közös címszavas táblai vázlat: 1. Útvonala 2. Bemutatom 3. Viselkedés	Közös szóbeli vázlat
<i>A mondanivaló megfogalmazása</i>	Közös szóbeli élő fogalmazás	Közös fogalmazás mondatonként, leírás tollbamondással	Fogalmazás mondatcsoportonként. 2-3 tanuló elmondja, leírás emlékezetből	Fogalmazás mondatcsoportonként, egy tanuló összefüggően elmondja. Írásbeli fogalmazás	1-2 tanuló összefüggően megfogalmazza Írásbeli fogalmazás	Önálló írásbeli munka
<i>Házi feladat</i>	Ismert olvasmányokból leíró részletek kikeresése	Előkészítés az egyéni anyaggyűjtéshez: egy iskolai felszerelési tárgy lényeges tulajdonságainak leírása (szavak)	ua. Egy virág lényeges tulajdonságai	Egyéni megfigyelés: az autóbusz tulajdonságai	Egyéni megfigyelés: a legkedvesebb játék lényeges tulajdonságai	— — — —

A téma első órájának alapvető didaktikai feladata az új ismeret nyújtása. A leírás fogalmának kialakítása művészi reprodukciók, irodalmi szemelvények, az olvasókönyvből vett részletek bemutatása és egy előző évi leíró fogalmazás elemzése alapján történik. Az óra nagyobb részét ez a feladat igényli. Szükséges még időt biztosítanunk arra is, hogy egy konkrét fogalmazáson keresztül bemutassuk a leírás szerkesztésének, kidolgozásának módját. Ezért a fogalmazás készítésének minden mozzanata még intenzív nevelői irányítást kíván.

A közös megfigyelés szükségességét indokolja a téma új jellege is. A tulajdonságok megfigyelése egészen más feladatot jelent, mint az elbeszélő fogalmazáshoz szükséges események megfigyelése. Itt a tárgy egészéből indulunk ki, s érzékszervi analízis útján keressük meg a lényeges tulajdonságokat. A készen kapott vázlat a mondanivaló elrendezésének formáját mutatja be. (Ezt a tanulók bevonásával kialakítani itt még hosszadalmas lenne.)

A közös élő fogalmazás megalkotása mondatról mondatra történik. A mondatszerkesztési és stiláris hibákat a tanulók a leírás készítésének e kezdeti fokán még nem képesek észrevenni. Ezért a tanítónak különös gondot kell fordítania a közös fogalmazás irányítására. A házi feladat a gyakorlati alkalmazás legegyszerűbb formája: a tanult új műfaj felismerése (a tanulók olvasókönyvükben megjelölik a leíró részleteket).

A téma második óráján az anyagot közös megfigyeléssel gyűjtjük. Egy-egy adott szempont több tulajdonság megfigyelésére vonatkozik. Pl.: Milyen a külseje? A gyermekeknek a kívánt szempont szerint kell észrevételeiket csoportosítaniuk. A részmegfigyelés eredményeinek szóbeli rögzítése után adjuk az újabb megfigyelési feladatot, amely sorrendben a fogalmazás menetéhez alkalmazkodik. Ez a munkamenet megkönnyíti a közös vázlat készítését is.

A közösen készített vázlat részletességét indokolja a téma új jellege. A tárgyalás vázlatpontja még részletező. Pl.: Milyen? (borítója, címkéje, lapjai, belseje) A címszavak a tanulók emlékezetét segítik az asszociációs kapcsolatok alapján.

A mondatonkénti fogalmazás ezen a szinten még azért szükséges, hogy a gyerekek ne csak szimpla ítéleteket alkossanak (pl.: A címke fehér. Rajta van Erika neve.), hanem törekedjenek a tömör, szemléletes kifejezésre (pl.: A tiszta fehér címkén Erika neve olvasható). A tollbamondással történő leírás biztosítja a tartalom és forma szempontjából hibátlan, mintaszerű írásbeli rögzítést.

A házi feladat elkészítéséhez adott szempont: A megfigyelt tárgy tulajdonságainak felsorolása után társaid ismerjék fel, hogy mi az, amiről beszélsz.

A téma harmadik óráján a nyelvtanból már ismert rokon értelmű melléknévek stilisztikai szerepét kell érzékeltetnünk, ezért a fogalmazási gyakorlatot ennek megfelelően kell vezetnünk.

A közös megfigyelés általánosabban megfogalmazott szempont szerint történik (pl.: Figyeld meg a virág részeit és azok tulajdonságait!), ez átmenetet jelent a közös irányított és az egyéni önálló anyaggyűjtés között. Arra készíti a tanulót, hogy már a megfigyeléseibe is rendszert vigyen. A szempont megfogalmazásában (részei, tulajdonságai) a 3. osztályos környezetismeret, a 4. osztályos nyelvtan, valamint a leírásban eddig már kialakított fogalmakra támaszkodtunk.

Az anyag elrendezésében fokozatot jelent az önállóság felé a szűkebb vázlat. (A tárgyalás vázlatpontja már nem részletező). Az így készített vázlat a tanulókat arra készíti, hogy mondanivalójukat mondatcsoportonként fogalmazzák meg. Így rákényszerülnek az önálló mondatkapcsolásra, könnyebben észreveszik az esetleges stiláris hibákat. A mondatcsoportokat többféle változatban meghallgatjuk. (Üszöntzés az egyéni kifejezésformák keresésére.) A részleteiben megalkotott fogalmazást 2–3 tanuló összefüggően elmondja. Ezzel a gyengébb képességű tanulók emlékezetét kívánjuk se-

gíteni. Az emlékezetből való leírás csak a globális kidolgozásra vonatkozik, a megfelelő kifejezések egyéni variációjára lehetőséget biztosítunk.

A házi feladat jellegében megegyezik az előző házi feladattal. A lényeges jegyek felismeréséhez sok gyakorlás szükséges.

A téma negyedik órája keretében írói, költői alkotások részleteinek bemutatása alapján érzékeltejük az összehasonlításból eredő kifejezések stílusbeli szerepét. A tanulók maguk is keresnek ilyeneket.

Az irányítás csak az új stílári ismeret tudatosítására terjed ki. A gyermekek észrevételeiket az előző anyaggyűjtéseknél elsajátított rendszer szerint önállóan végzik. A fogalmazás vázlata egészen lerövidül. A tárgyalás anyagára is már csak címző emlékeztet. A tanulók az összefüggő fogalmazást csak egyszer hallják. Így az emlékezet szerepe a leíráskor csökken, s rákényszerülnek az egyéni kifejezésekre. Házi feladatul már előzetes egyéni anyaggyűjtést kapnak.

A téma ötödik óráján az önálló megfigyeléssel gyűjtött anyagot már emlékezet, ill. a füzetükbe jegyzett kifejezések segítségével állítják össze. A vázlat készítésében nem léphetünk előrébb. A tanulók anyaggyűjtése emlékezetből történik. Az írásbeli vázlat az egyéni mondanivaló rendszeres kifejtését biztosítja. Az összefüggő elmondással a folyamatos kifejtést akarjuk segíteni. A leírások különbözőségét a megfigyelt többféle autóbussz, valamint az egyéni kifejezések biztosítják. Házi feladatul egy-egy kedves otthoni játékuk megfigyelését kapják. Itt már a megfigyelés tárgya is egyénenként különböző lesz.

A téma hatodik óráján már jelentős lépést teszünk az önállóság felé. Az otthoni egyéni anyaggyűjtés eredményeiről a tanulók nem számolnak be, csak a címet rögzítik. A vázlat közös, de nehezebb az eddigieknél: nem írjuk le, csak szóbeli vázlatot készítenek. Megfogalmazása bármely játék leírásához alkalmas, könnyen megjegyezhető, ezért hagyhatjuk el a lejegyzését. Egy lépést jelent az önállóság felé, hogy az írásbeli munkát szóbeli fogalmazás nem előzi meg.

A következő témareszek feldolgozásakor már nem szükséges teljesen követnünk a fentebb vázolt fokozatosságot. Elhagyhatjuk például az élő fogalmazást, a mondatonkinti megfogalmazást, a részletes vázlatot, növelhetjük az arányt az írásbeliség javára. A fogalmazás egyes mozzanataiban a már kialakult jártasságok, készségek alapján nagyobb lépésekkel haladhatunk az önállóság felé.

A bemutatott tanmenetrészlet csak egyik formája a fokozatosság figyelembe vételének, mely elsősorban a fogalmazási tevékenység önálló kibontakozását szolgálja. Beszélhetünk még a fogalmazás tanítását feltételező és egyben járulékos feladatainak pl. értelmi erők fejlesztésében követelhető fokozatosságról is. A közvetlen megfigyelés alapján történő analitikus, szintetikus tevékenységben kifejezésre jutó érzékelés, észlelés fejlesztéséről, az emlékezet s különösen „logikus gondolkodásuk” formálásáról, illetőleg ezekben a feladatokban jelentkező fokozatosságról. Pl. az anyaggyűjtés érzéki formáján belül

- a) a tárgy vagy cselekmény bemutatása
- b) képszemléltetés, diafilm
- c) táblai rajz

A tárgy vagy a cselekmény bemutatása még részletes, szinte minden mozzanatában közvetlen érzékelésen alapul. A képszemléltetés és táblai rajz a konkrét érzékletekben kevesebb támpontot nyújt, a hiányzó részleteket emlékkép, képzelet és a gondolkodás segítségével kell kiegészíteni.

Külön feladatként jelentkezhet az anyaggyűjtés megtervezése a különböző megismerési funkciók egymásraépülésében is. Pl.: 1. megfigyelés, 2. emlékezés, 3. elképzelés.

A Tanterv külön kiemeli az alkotó képzelet fejlesztését. Jelenlegi fogalmazástani-társunknak — úgy tűnik — mégis ez a gyengébb oldala. Pedig a tantárgy sajátosságát legjobban talán ez a tantárgyi feladat fejezheti ki. Didaktikai feladataink és módszereink útvesztőjében sokszor megfedekezünk erről, de a gyermek érzi, hogy itt valami másról van szó, mint a többi iskolai teljesítménynél. Örül akkor is, ha sikeresen meg tud oldani egy számtan feladatot, hibátlanul le tud írni egy nehéz helyesírású szót vagy eleget tesz az olvasás követelményeinek. Mennyivel intenzívebb, minőségileg is más öröm azonban, amit akkor érez, amikor saját megfigyeléseit, élményeit, gondolatait, állásfoglalását sikerül jól szerkesztett fogalmazásban, szép stílusban kifejeznie. Ezeket a kis „írásműveket” a gyermek éppen úgy saját alkotásainak érzi, mint a rajzait vagy a gyakorlati foglalkozásokon készített munkadarabjait.

Minden önálló emberi tevékenység céltudatot, a munka eredményeinek anticipálását, tehát képzeletet feltételez. A tantervi utasítás és a kézikönyv nem utal eléggé a tantárgyi feladatban megjelölt alkotó képzelet fejlesztésének módjaira. „Mindkét osztályban alapkövetelmény, hogy úgy mondja el a gyermek az eseményeket és úgy írja le a tárgyakat vagy személyeket, ahogyan az a valóságban történt vagy ahogyan a valóságban van.” Gondos elemzés, hiányában az a benyomásunk keletkezhet, mintha a fenti idézet a képzelet tevékenységét megkötni kívánná. Pedig nyilván csak arról van szó, hogy a múltnak olyan egyszerű szemléletmódját kívánja elvetni, melyet a fogalmazástanítás történetében Drozdy kézikönyve reprezentál: „... csaponghat képzelete úgy, amint akar. Senki sem támogatja agyon, senki sem ver béklyót alkotni vágyó lelkére, sem a gondolkozásban, sem pedig a kifejezési formában”. — „Akkor megragadjuk az alkalmat, kinyitjuk és szabadjára engedjük a gondolatok zsilipjét...” — „Az mindegy, hogy ez naív, hibás vagy okos és szép. A lényeg az, hogy megindultak a lelki erők s alkotni akarnak”.

A szocialista társadalom építése aktív, cselekvő embereket kíván. A munka tervezése; a fejlődés biztosítása megköveteli az alkotó tevékenység realitását, az objektív valóság ismeretét. A fogalmazás tanításának az objektív valóság megismerését kívánó követelménye csak a céltalan, a reális valóságtól elszakadt, önmagáért való képzelettől óv. A megfigyelés, az emlékezet fejlesztésén kívül a képzelet fejlesztésére is szükség van (anyaggyűjtéshez, a gondolatoknak a címnek megfelelő elrendezéséhez, stb.). Az események és tárgyak megfigyelése, az előző megfigyelések felidézése, a dolgok közötti összefüggések megláttatása, következtetések, stb. az érzékelésen, észlelésen, emlékezeten, a gondolkodáson, mint a megismert objektív valóságot tükröző funkciókon alapul. A képzelet lényegét azonban az emlékképek elemzése útján nyert újszerű kombinációk, szintézisek létrehozásában jelöli meg a pszichológia.

Fogalmazási gyakorlatainkat tehát olyan szempontból is meg kell terveznünk, hogy a gyermek a közös és az önálló anyaggyűjtés alapján szerzett emlékképeinek felhasználásával a valóság talaján mozgó, de olyan újszerű kombinációt hozzon létre, amelyet irányító kérdéseink, egyéni érzelmei, de néha csak egy cím motivál. Pl: „Eltört a bögre”. A tanulók ehhez az elbeszélő fogalmazáshoz nem kapnak előző anyaggyűjtési feladatot. Előttük csak egy törött bögre áll, mint egy esemény következménye. Az előzményeket esetleges egyéni élményeik, mások elbeszélése vagy hasonló történetek alapján kell összefüggően felépíteniük.

Produktív képzeletüket méginkább megmozgató téma lehet egy olyan elbeszélés vagy leírás készítése, amelyhez a gyermekek egyéni tapasztalatokkal egyáltalán nem rendelkeznek. Pl: A Holdon jártam c. fogalmazás. E témához újságból, rádióból, televíziós adásokból és a felnőttek beszélgetéséből kell a gyerekeknek anyagot gyűjteniük. Ezekből a forrásokból egyénileg válogatják ki azokat a tényeket és állítják újszerű összefüggésbe, amelyeket leírásukhoz vagy elbeszélésükhöz a legmegfelelőbbnek, leg-

érdekesebbnek tartanak. A cím már önmaga is feltételezi a produktív képzelet működését, amelyet az érdekesség izgalma egyéni beleéléssel fűszerez.

A produktív és reprodukív képzelet fejlesztésének szempontjából is tervszerű — nem esetleges — feladatsort, követelményrendszert lehetne felépíteni, amely semmivel sem jelent kevesebb tudatosságot a fokozatosság elvével szemben, mint a fogalmazás tanításának egyéb követelményei.

Követhetünk ilyen fokozatos tervezést a fogalmazások elemzésében is, amely alapvetően a dolgozatjavítási és az írásbeli fogalmazási gyakorlatok elemzési óráin történik:

- A) A tanító irányító kérdései alapján
- B) Előre megadott szempontok szerint:
  - a) csoportonként külön szempontok szerint
  - b) egyénileg választott szempont szerint
  - c) egyénileg minden szempont szerint
- C) Előzőleg megadott szempontok nélkül

Utóbbi a tanulói elemzések legmagasabb foka, amelyet — természetesen a tantervi követelmények szintjén — a 4. osztály végére érhetnek el a tanulók. Feltétele, hogy a tanító a fogalmazás tanításának kezdeti szakától tudatosan alkalmaztassa a tanult szerkesztési és stilisztikai ismereteket, önálló és meggondolt véleménynyilvánításra szoktassa tanulóit.

A fogalmazási gyakorlatoknak szinte minden mozzanatában követhető fokozatosság tervszerű kidolgozása lehetővé teszi, hogy a 4. osztály végére a követelményeknek megfelelő önálló fogalmazást készítsenek a tanulók.

Az alábbi leíró fogalmazás e munka eredményeként született:

A Vonatkert tavasszal

Leírás

A Vonatkert egyik oldalát a vasútvonal, a másikat a Gyakorló Iskola határolja. Mikor megérkezik a tavasz, kiszökdülnek az öreg platánok. A fákon a bimbók vidáman fürdetik magukat a tűző napsugárban. Az utak mellett padok kínálják a helyet az arra haladóknak. A kerítés mellett kisebb-nagyobb bokrok virágoznak. A park közepéből kiindulva utak futnak a négy világtáj felé. Közülük kiemelkedik egy főút, mely a vasútállomáshoz vezet.

A parkot mindenki nagyon szereti, és megbecsüli a kertész bácsik munkáját. Nem hiába van kitéve a tábla: A parkot a közönség védelmébe ajánljuk.
Baja, 1966. május 18.

*Elek Jenő
4. oszt. tanuló*

Szerzőtársaink figyelmébe!
Kérjük igen tisztelt Szerzőtársainkat, hogy a kéziratokat feltétlenül a f. évi 2. számunk borítólapjain közölt tájékoztatónk szerint készítsék el!